

Om institusjoner – Grunnlaget for tillit og troverdighet

Foredrag av visesentralbanksjef Jan F. Qvigstad* på seminar i Det Norske Videnskaps-Akademi, 12. november 2013.

Det tas forbehold om endringer under fremføringen. Foredraget inneholder ikke vurderinger av konjunktorene eller den aktuelle rentesettingen.

Institusjoner

Begrepet institusjon har mange betydninger. Å være en institusjon eller å havne på institusjon er to ytterpunkter. Mer allment er det et skille mellom det abstrakte og det konkrete. For eksempel er rettsvesenet en institusjon i Norge i abstrakt betydning, mens Høyesterett er konkret. Den Norske Opera & Ballett er konkret formidler av uttrykk innenfor vår mer abstrakte kulturelle arv. Innenfor mitt eget fag er pengevesenet abstrakt, mens Norges Bank er konkret.

Jeg vil si noe om hvilken rolle institusjoner kan spille for en nasjons økonomiske utvikling, og bruke sentralbanken som eksempel. [\[1\]](#) Mine medinnledere vil ha andre utgangspunkt, og i debatten etterpå vil det fremkomme ytterligere mangfold. [\[2\]](#)

Gode institusjoner gir trygge rammer som øker tilliten og bidrar til økonomisk fremgang. Det gjelder i små hverdags situasjoner så vel som ved livets viktige valg. Hos fiskehandleren sørger Justervesenet for at du betaler for det torskefileten faktisk veier. Når vi kjøper leilighet, er klarhet i eierforhold og heftelser sikret gjennom grunnboken [\[3\]](#). Patentstyret innvilger patenter, slik at gründere kan få avkastning på sine nyvinninger. Uten slike institusjoner måtte vi brukt tid på å ta flere forholdsregler, og færre investeringer hadde vært lønnsomme. [\[4\]](#)

Institusjoner i seg selv er likevel ikke tilstrekkelig for fremgang; det kommer naturligvis an på om de er gode eller dårlige. [\[5\]](#) Det er også utgangspunktet for Daron Acemoglu og James Robinson i boken *Why Nations Fail*. [\[6\]](#) De introduserer begrepene inkluderende og utbytende institusjoner. [\[7\]](#) Inkluderende institusjoner glemmer ikke hvorfor de er til, men husker at de skal tjene folket. Det engelske begrepet «public servant» belyser poenget. En velfungerende rettsstat gjør samarbeid og transaksjoner enklere og billigere. Utbytende institusjoner, derimot, finner vi i land hvor herskere bestemmer uten særlig motmakt, hvor rettsvesenet ikke dømmer rettferdig og hvor det ikke er like rettigheter for alle. Forfatterne viser til flere eksempler der folkegrupper med identisk bakgrunn og like naturressurser har utviklet seg forskjellig som følge av ulike institusjoner. [\[8\]](#)

Ut av disse betraktningene springer det sentrale spørsmålet: Hvilke prinsipper ligger til grunn for institusjoner som fyller sin rolle og tjener samfunnet de er en del av?

La meg, nå som vi nærmer oss grunnlovsjubileet, starte nettopp i 1814. På denne tiden ble sentrale nasjonsbyggende institusjoner som Stortinget, Høyesterett, Universitetet i Oslo og

Norges Bank grunnlagt. Midt i århundret skjøt også det sivile samfunnet fart. Dette ga seg ikke minst uttrykk gjennom opprettelse av foreninger i et stort omfang. Historikeren Jan Eivind Myhre beskriver denne utviklingen i sin bok om Norges historie mellom 1814 og 1905.

Her forteller han for eksempel at det ble det stiftet 60 lag og foreninger mellom 1850 og 1898 på Løten i Hedmark.[\[9\]](#) Fra skytterlag, syklubber og sangforeninger til politiske lokallag, indremisjon og arbeiderforeninger. Med mange felles arenaer blir tilliten mellom folk i samfunnet høyere. Høy tillit til ukjente personer bidrar til å «smøre maskineriet». Kan du stole på din avtalepartner, trenger du ikke å sikre deg mot alle tenkelige utfall i kontrakten.[\[10\]](#) Næringsvirksomhet kan drives smidigere.

1800-tallet var en brytningstid der den økonomiske utviklingen skiftet rytme. I *det gamle samfunn* lå tryggheten i de nære nettverk og de små institusjoner: familie, slekt og grend. Når utviklingen gikk fortere, var ikke de gamle familiebaserte nettverkene lenger tilstrekkelige. Utviklingen krevde nye.

Lokale sparebanker er et eksempel på en slik ny institusjon. Spesialisering, markedsorientering og nye redskaper stilte krav til større finansielle muskler enn de gamle familiebaserte nettverkene kunne mobilisere. Løsningen var at folkene i bygden gikk sammen og dannet en sparebank, en institusjon som sprang ut av det nære, men som likevel var noe mer enn de gamle nettverkene. Løten fikk sin sparebank i 1855.

En god allmennskole er et annet eksempel på en inkluderende institusjon. I mai i år hadde jeg gleden av å gjeste Stavanger Katedralskole. Rektor Turid Myhra viste meg et portrett av en av hennes forgjengere, Johannes Steen; skolemann, statsmann og nasjonsbygger.[\[11\]](#)

Nettopp Steen var sentral i å drive frem det som kom til å bli en viktig milepæl i byggingen av den norske fellesskapsfølelsen: Folkeskoleloven i 1889. Nå fikk vi en enhetsskole som bidro til fellesskap.[\[12\]](#)

For oss i Norge er det lett å ta inkluderende institusjoner som en selvfølge. Gjennom menneskets historie har derimot mer utbytende institusjoner vært hovedregelen. Tilløp til maktbalanse har vi sett, i gamle Roma, i Kina, i Venezia. Men det ble med tilløpene. De inkluderende institusjonene ble erstattet av nepotisme og maktmisbruk.

Økonomene Acemoglu og Robinson peker på the Glorious Revolution i Storbritannia i 1688. som et vendepunkt i historien.[\[13\]](#) Det britiske parlamentet beskar da kongens makt på varig basis. Storbritannia ble ikke over natten et demokrati i moderne forstand, men motmakt – *checks and balances* – ble etablert. Utviklingen av et skriftlig lovverk og et rettsvesen med uavhengige domstoler startet. Patentlover ble vedtatt, og aksjeselskapene så dagens lys. Den engelske sentralbanken som ble etablert i 1694 var organisert slik at kongens muligheter til fri pengetrykking ble begrenset. Acemoglu og Robinson mener at the Glorious Revolution la grunnlaget for den industrielle revolusjon.[\[14\]](#)

Pengevesenet

En mann som lager knappenåler alene, klarer å lage mellom én og 20 knappenåler per dag. Dersom arbeidet fordeles på flere arbeidere slik at én trekker ut metalltråden, én retter den

ut, én kapper den til, én spisser, én sliper toppen og så videre, så kan ti mann produsere 48 000 knappenåler per dag.

Dette er Adam Smiths berømte eksempel – hentet fra *Wealth of Nations* – på hvordan arbeidsdeling er vesentlig for økt produktivitet og økonomisk velstand.[\[15\]](#) I Smiths eksempel skjedde operasjonene innenfor en bedrift. Men i et mer komplekst samfunn er en bedrifts produkter en annen bedrifts vareinnsats. En viktig forutsetning for slik arbeidsdeling er at det finnes institusjoner som fremmer enkelt bytte av det vi produserer.

Pengevesenet er en institusjon som forenkler varebytte og dermed fremmer arbeidsdeling, produktivitet og økonomisk velstand. Vi må huske at penger og pengevesenet er ikke mål i seg selv. Penger er som olje i et maskineri.

Historisk utstedte kongen penger – først i form av mynter. Det var hans stempel som gjorde myntene til betalingsmiddel og hans makt myntmonopolet bygde på. De fleste konger forvaltet da også sitt pund. En slik konge var Henrik VII som stod for det moderne engelske myntsystem. Historikere har identifisert ham som en tidlig forkjemper for sunne penger.[\[16\]](#) Verre gikk det med sønnen, Henrik VIII. Fra skolen husker vi ham best for omløpshastigheten på konene. For myntsamlere er han derimot knyttet til the Great Debasement: Myntene – den ene etter den andre – fikk utvannet sitt sølvinnhold.[\[17\]](#) Verken omløpshastigheten på konene eller utvanningen av myntene var særlig tillitsskapende.

Kongen kunne få løst et kortsiktig finansieringsproblem ved å utstede dårligere mynter og flere sedler. Men i og med at stadig flere mynter og sedler jaget de samme varene, ble den langsiktige konsekvensen stigende priser. Økonomer kaller dette *skattlegging gjennom inflasjon*.[\[18\]](#)

Hva skjer når makthavere slipper inflasjonen løs? Først forsvinner tilliten til penger som *verdioppbevaringsmiddel*. Ekstremeksemplet er den tyske hyperinflasjonen i 1923 hvor absolutt alt – inklusive lettforderverlige matvarer – sikret verdiene bedre enn penger.[\[19\]](#)

Dernest forsvinner pengene ut som *regnskapsenhet*. Varer overtar som målestokk. Under Napoleonskrigene var inflasjonen svært høy også i Norge, og fra Karlsøy og Helgøy bygdebok kan vi lese at regnskap ble ført i varer som tran, storsei og mel, fremfor speciedaler.

Til slutt opphører pengene å fungere som *byttmiddel*. Etter andre verdenskrig fikk tyske industriarbeidere lønn i bedriftens egne produkter. Sigaretter og nylonstrømper fungerte som allment oppgjørsmiddel.[\[20\]](#)

En mynt hadde opprinnelig en verdi som tilsvarte sølvinnholdet. I våre dager er løfter om edelt metall skiftet ut med en lovnad fra sentralbanken om prisstabilitet. Det forutsetter at man har en institusjon, et statistisk byrå, som kan måle den generelle prisutviklingen, oftest i form av en konsumprisindeks. Det statistiske byrået må være uavhengig av de politiske myndighetene. Det kan ikke være som i Argentina hvor direktøren ble skiftet ut fordi sentralmyndighetene ikke likte pristallene.[\[21\]](#) Eller som i Norge på 1950-tallet hvor regjeringen subsidierte enkeltvarer som inngikk i indeksen for å unngå automatiske lønnstillegg.[\[22\]](#)

Pengevesenet er også blitt mer komplisert langs en annen dimensjon. Kontantene utgjør i dag bare 5 prosent av pengemengden. Nå betales det med kort, mobiltelefon og nettbank med såkalte kontopenger – bankinnskudd som fremstår som elektroniske signaler skapt av bankene selv.[\[23\]](#) Mellom privatpersoner, bedrifter og banker utføres det millioner av transaksjoner hver dag. Dette gjøres opp i Norges Bank fire ganger om dagen, ved å overføre penger mellom bankenes konti hos oss. Norges Bank regulerer ikke utstedelsen av kontopenger direkte. Ved å bruke styringsrenten overfor bankene, og ved å sørge for oppgjør, utgjør vi likevel grunnmuren i et stort og komplisert betalingssystem.[\[24\]](#)

Sentralbank / Norges Bank

Historien har vist at konger ikke alltid var til å stole på for å ta vare på pengevesenet. [\[25\]](#) En institusjonell løsning er å delegere til en sentralbank å utstede penger og å skjerme den fra myndighetenes kortsiktige fristelser. [\[26\]](#)

I Norge fikk ønsket om å skjerme pengevesenet fra regjeringen en konkret utforming alt i 17. mai-grunnloven. Eidsvoldmennene bestemte i § 75 c i Grunnloven at «Det tilkommer Stortinget: at føre Opsyn over Rigets Pengevæsen».

Formuleringen var en hard dom over danskekongens pengepolitikk i krigsårene. For fremtiden skulle borgernes kårede menn i Stortinget, ikke kongemakten, ha det endelige ansvar for pengevesenet.[\[27\]](#) Kongens mulighet til å skattlegge ved hjelp av inflasjon skulle begrenses.

Stortinget – som etter planen skulle møtes hvert tredje år – var naturligvis ikke egnet til å ta det daglige ansvar for pengevesenet. «Noen» måtte gjøre dette på vegne av Stortinget. «Noen» ble Norges Bank, som ble opprettet i 1816. Stortinget innså at målene for pengepolitikken best kunne nås hvis pengevesenet ble vernet fra kongemaktens vilkårlige inngripen. Avstanden mellom stat og bank fikk også et fysisk uttrykk: hovedsetet ble lagt til Trondhjem, tolv dagsreiser unna hovedstad og regjering.[\[28\]](#)

Med ujevne mellomrom de siste 200 år har Norges Bank stått overfor skjebnevalg – veivalg som har definert banken som institusjon. På engelsk kan vi kalle det «*defining moments*». I slike skjebnevalg blir banken til det den er, både i sin egen bevissthet og i allmenhetens. Dette er situasjoner der den noen ganger har vært større enn seg selv og påtatt seg et stort ansvar – eller det motsatte, vært mindre enn seg selv og ikke fylt sin rolle. Ofte er det ettertiden som viser hva som var de største prøvestenene og om valgene var kloke.

Norges Bank sto tidlig overfor sitt første skjebnevalg. Banken var ved opprettelsen en ukjent størrelse for det brede publikum.

De nye papirpengene, speciedalerne, var i lovs form knyttet til en bestemt mengde – 25,3 gram – rent sølv.[\[29\]](#) På tross av at sølvskatten hadde skaffet Norges Bank en betydelig sølvreserve, torde ikke myndighetene å gå til fri sølvinnløsning. Frykten var at sølvfondet på kort tid ville bli tømt. Sedler i omløp med lovnad om at de skulle kunne veksles inn i sølv, overskred langt sølvverdien av de sølvgafler og sølvfat som var samlet inn.

Tilliten til de nye sedlene falt, og Stortinget vedtok i 1822 en langsiktig strategi der innløsningskursen i sølv for speciedaleren gradvis skulle styrkes.^[30] Målet – retten til full sølvinnløsning, da man fikk den samme mengde sølv som seddelen lovte – ble nådd først 20 år senere. Jeg vil kalle denne perioden «den lange lovnaden». Gjennomføringen av denne lange lovnaden befestet bankens omdømme. Det kanskje sterkeste beviset på at det var oppnådd tillit, var at etter innføringen av fri sølvinnveksling forble handelen dominert av sedler.^[31]

Resten av århundret – helt frem til første verdenskrig – ble de trygge pengenes storhetstid. Prisutviklingen var gjennomgående stabil, og banken stod ved lovnaden om å honorere egne sedler først i sølv, deretter gull fra 1874.

Mot slutten av 1800-tallet tok optimismen overhånd. Økt eksport og industriell vekst ledet til en spekulasjonsbølge i verdipapirer og eiendom. Særlig var det sterk økonomisk vekst og befolkningsøkning i Kristiania. Store deler av sentrum, slik vi kjenner det i dag, ble bygd på denne tiden. Boblen brast i 1899. I denne situasjonen handlet Norges Bank under ledelse av farmasøyten^[32] Karl Bomhoff resolutt.^[33] For første gang opptrådte banken direkte som det vi i dag kaller långiver i siste instans overfor bankvesenet for å avverge en bankkrise. Norges Bank ga likviditetsstøtte til banker i nød og bidro til en ordnet avvikling av de spekulative jobbebankene som hadde blomstret opp.

Bomhoffs beslutning i 1899 var et skjebnevalg, som har preget Norges Bank siden. Den har i senere kriser, som bankenes bank, spilt en viktig rolle for finansiell stabilitet.

Etter første verdenskrig førte inflasjon og stor vareimport til at kronen mistet tillit og falt kraftig i verdi. Da Nicolai Rygg tiltrådte som formann i Norges Banks direksjon i 1920, startet han arbeidet med å bringe pengevesenet i orden. Han så det som sentralbankens forpliktelse å bringe kronens gullverdi tilbake til nivået før krigen, den såkalte *paripolitikken*.^[34] Men det ambisiøse målet innebar år med sterk deflasjon og nød tid før gullverdien ble nådd i 1928.

Historikerne har i 90 år diskutert paripolitikken. Mitt bidrag får være en nåtidsanalyse med de muligheter og begrensninger det gir.^[35] Var det en god politikk? Det er ingen tvil om at motivene var gode. Rygg så det som en moralsk forpliktelse å holde ord, slik Norges Bank hadde gjort 100 år tidligere, og mente også at dette var rasjonelt på lengre sikt. Det er heller ingen tvil om at banken fulgte fornuftige spilleregler. Den hadde støtte fra de politiske myndighetene for paripolitikken. Men en handling må også vurderes ut fra resultatene den fører til. Banken så seg blind på det gamle gullinnholdet som rettesnor for pengepolitikken, og slo inn på en politikk som medførte store realøkonomiske kostnader for landet. Mange land hadde suspendert gullstandarden under krigen, men ikke noe land førte en så ambisiøs paripolitikk på 1920-tallet.^[36] Banken var tonedøv for økende kritikk i samtiden og opplevde et betydelig omdømmetap.^[37] Konsekvensen var at muligheten til å fylle samfunnsoppdraget ble svekket i mange tiår etterpå.

Erfaringene med paripolitikken var en viktig årsak til etterkrigstidens motstand mot at sentralbanken skulle kunne treffe pengepolitiske beslutninger på selvstendig grunnlag.^[38]

Perioden etter andre verdenskrig var preget av stor tro på at økonomien kunne finstyres ved å koordinere virkemidler fastlagt i regjeringen. I samtiden var det få som så dette som problematisk. Selv om inflasjonen var høyere enn tidligere, var arbeidsledigheten lav og veksten høy. Utviklingen på dette området var på linje med sterke strømninger også ute, selv om den norske varianten nok gikk lenger enn i de fleste andre land.

Sentralbanksjef Erik Brofoss kunne bruke både tid og krefter på saker som interesserte ham, men som lå utenfor en sentralbanks tradisjonelle interessesfære. Brofoss var for eksempel opptatt av å løse bolignøden etter krigen. Han hadde besøkt England og blitt inspirert av «The New Towns». [39] Han ba Norges Banks jurister lage et utkast til en norsk lov basert på den engelske loven fra 1946.

Sentralbanksjef Knut Getz Wold var tydelig når det gjaldt Norges Banks reduserte rolle innenfor pengepolitikken. I en tale i 1972 sa han: *«Karteller og prisavtaler spiller en stadig større rolle for prisfastsettingen. Arbeidslivets organisasjoner øver en avgjørende innflytelse på lønnsutviklingen. Jordbruksprisene fastlegges gjennom forhandlinger mellom jordbruksorganisasjonene og staten. (...) Under slike forhold er det nærmest meningsløst å snakke om sentralbankens særansvar for prisutviklingen.»* [40]

Institusjonens svekkede stilling, som varte langt inn på 1980-tallet, må ses på bakgrunn av både de blandede erfaringene med paripolitikken, høye ambisjoner om å detaljstyre økonomien og troen på at man kunne få permanent lavere arbeidsledighet ved å akseptere høyere inflasjon. [41] Samtidig bygget det seg opp store ubalanser i økonomien. Finanspolitikken, sammen med kredittreguleringen og en sterk politisk kontroll med næringslivets investeringer undergrov gradvis pengevesenet som institusjon. Utover på 1970-tallet kom problemene til overflaten. Veksten falt, inflasjonen ble høy og arbeidsledigheten steg kraftig. La meg legge til at problemene ikke var særnorske. I 1971 brøt institusjonen for det internasjonale pengevesenet, Bretton Woods-samarbeidet, sammen. To år senere kom det første oljeprissjokket.

Ved inngangen til 1980-tallet hadde problemene i norsk økonomi tårnet seg opp. I mai 1986 skrev regjeringen Brundtland ned den norske kronen med ti prosent. Som vanlig var ved slike anledninger ble det også denne gangen sagt: «Dette er siste gang». Mer uvanlig, dette var faktisk siste gang.

Gro Harlem Brundtland, Gunnar Berge og Bjørn Skogstad Aamo hadde bestemt seg. Devalueringlinjen hadde kommet til veis ende. Prisstabilitet definert som lav og stabil inflasjon på linje med handelspartnerne ble etablert som et anker for den økonomiske politikken. [42] For å gjennomføre en slik politikk måtte både pengevesenet og Norges Bank reetableres som selvstendige institusjoner.

Om regjeringen ga eller Norges Bank tok tilbake kontrollen over virkemidlene, særlig styringsrenten overfor bankene, er omdiskutert. Men resultatet ble at Norges Bank reelt sett fikk uavhengighet i rentesettingen for å nå de politisk fastsatte målene. Prisveksten sank fra tosifrede nivåer rundt 1980 til 2-3 prosent ti år senere.

Under bankkrisen rundt 1990 spilte Norges Bank den sentrale rollen som Bomhoff hadde lagt opp til 90 år tidligere, som en tilbyder av likviditet til banker i nød.

Gjennom 1990-tallet ble det intellektuelle grunnlaget for den moderne pengepolitikken lagt i Norges Bank. Overgangen fra et valutakursmål til en eksplisitt målsetning om prisstabilitet skjedde gradvis, og ble formalisert i mars 2001. En ny orden var på plass. Norges Bank hadde igjen ansvaret for pengevesenet. Institusjonen var gjenreist.

De avgjørende øyeblikk i både første og siste del av Norges Banks 200-årige historie var altså svært lange. Jeg kalte perioden 1822-42 «*den lange lovnaden*». Perioden 1986-2001 kan betegnes som «*den lange tilbakevendingen*».

Det må likevel ikke være en sovepute.

Finanskrisen satte inn i 2008 fortsetter å prege verdensøkonomien. Dette er den første store krisen i Vestens pengevesen etter at den siste bindingen til gull ble fjernet i 1971. [43] For å møte krisen har mange sentralbanker tatt i bruk ukonvensjonelle virkemidler. Både den amerikanske og den britiske sentralbanken har lånt ut store pengebeløp, og satt i verk utradisjonelle tiltak. Sentralbanksjefene har nok en opplevelse av mange skjebnevalg på kort tid. Mange vil si at de på denne måten bruker av institusjonenes opptjente tillit. Tiden vil vise om disse skjebnevalgene har trygget pengevesenet og sentralbankenes uavhengighet.

Avslutning

Offentlige institusjoner er et resultat av sine oppgaver og sin egen historie. For pengevesenet gikk det galt da Norges Bank bare var opptatt av å bringe kronens verdi tilbake til pari. Vi kan kanskje si at institusjonen mistet det bredere samfunnsoppdraget av syne. Men pengevesenet led også i tiden etterpå, da de politiske myndighetene tok styringen selv og mistet sentralbanken av syne. Konklusjonen for pengevesenet er at det må både styres og voktes. De politiske myndighetene må sette målene – og sentralbanken må være pengevesenets entusiastiske vokter. Sentralbanken må ta ansvar for en forutsigbar prisutvikling, et robust betalingssystem og et stabilt finansvesen.

Det er i utøvelsen av dette ansvaret sentralbanken bidrar til å virkeliggjøre Stortingets mandat – å føre oppsyn med pengevesenet.

Inspirert av tidligere sentralbanksjef Mervyn King i Storbritannia, vil jeg oppsummere mine erfaringer i noen enkle prinsipper som kan svare på mitt innledende spørsmål: Hva er det som gjør noen institusjoner gode? [44]

1. Institusjonen må kjenne sitt samfunnsoppdrag, holde seg til de oppgavene den er tildelt og ikke ta alle andre hensyn – den må holde ord
2. Institusjonen må bruke sine virkemidler og kompetanse [45] til å nå disse målene – den må fatte gode beslutninger
3. Lederne må være bevisst på at institusjonen vil bli holdt ansvarlig – den må være åpen
4. Lederne må bruke institusjonens hukommelse og stabens erfaring – de må lære av historien, og de må forvalte sin formue – sin kulturelle arv

Disse prinsippene oppsummerer også talene jeg har holdt her i Videnskapsakademiet: En god institusjon holder ord, den fatter gode beslutninger, den har åpenhet som styringsprinsipp, den forvalter sin kulturelle arv og lærer av sin egen historie.

Og her samles trådene. Dagens tale har hatt som ambisjon å snakke om alle disse temaene i en felles ramme. Lærdommer fra bankens første 200 år, og kriteriene jeg nettopp nevnte, er nyttige for Norges Bank både i vårt daglige arbeid og i de mer langsiktige vurderingene. Jeg vil mene disse prinsippene likevel ikke bare gjelder for Norges Bank, men at de er generelle, og gjelder for alle sentrale institusjoner i det offentlige liv, enten det er innen rettsvesenet, kulturlivet eller utdanningssystemet. Beslutningene som fattes i disse institusjonene avgjør om landets innbyggere kan leve sine liv i frihet og velstand.

Fotnoter

[*]Kontaktinformasjon: Norges Bank, Postboks 1179 Sentrum, 0107 Oslo. E-post: jan.qvigstad@norges-bank.no.

Jeg har fått god hjelp i arbeidet med denne talen. Utenfor banken vil jeg trekke frem Mike Bordo, Arne Jon Isachsen, John Llewellyn og Anders Vredin. I banken har særlig følgende bidratt: Øyvind Eitrheim, Amund Holmsen, Marie Norum Lerbak, Inka Rogne, Øystein Sjølie, Birger Vikøren og Lars Fredrik Øksendal. Helle Snellingen har hatt ansvaret for oversettelsen til engelsk.

[1] Blant de mange som har belyst institusjoners rolle i et slik perspektiv er Douglass C. North, som i 1993 ble tildelt Alfred Nobel's minnepris i økonomi sammen med Robert W. Vogel. I sine arbeider omtaler North institusjoner som: «rammeverket for insentivene innen politikk, økonomi og sosial organisering. Institusjoner består av formelle regler (lover og forskrifter), uformelle beskrankninger (konvensjoner og adferdsnormer) og hvor effektivt de håndheves. Håndheving utøves av tredjeparter (legal håndheving og sosial utstøting), av andreparter (gjengjeldelse) og førsteparter (selvpåført adferdsbeskrankning). Institusjoner påvirker økonomiske resultater siden de sammen med teknologi bestemmer kostnadene involvert i transaksjoner og transformasjon», se North, Douglass(1997) i Drobak, J.N. (red.): Prologue i *Frontiers of the New Institutional Economics*, Academic Press.

[2] Samfunnsøkonomene beskriver hvordan produksjonen skjer ved bruk av arbeidskraft, kapital og råvarer. Økonomisk vekst får vi når vi får mer av disse produksjonsfaktorene, og ved teknologisk fremgang. Viktigst for veksten er likevel hvordan bedriftene og samfunnet, som bedriftene er en del av, er organisert. Da snakker vi om institusjoner i vid forstand – alt fra samfunnets moralske normer, til hvordan produksjonen legges opp i hvert enkelt foretak.

[3] Hernando de Soto fremhever i *The Mystery of Capital* (2000) at manglende eiendomsregister i fattige land gjør det umulig for fattige å få kreditt. Dermed er en stor del av befolkningen i realiteten avskåret fra å etablere en bedrift.

[4] Den arabiske samfunnsviteren og diplomaten Ibn Khaldûn analyserte sammenhengen mellom institusjoner og økonomisk fremgang. Han publiserte sitt hovedverk i 1377. Dette ble utgitt på norsk i 2013 under tittelen *Al-Muqaddimah. Introduksjon til verdenshistorien*, oversatt av Abdel Magid Al-Araki. I sitt verk *Theory of Moral Sentiments* fra 1759 skriver Adam Smith at institusjoner er rammeverket for fremgang. Gode institusjoner fremmer tillit og dermed effektivitet i samfunnet. Norsk-amerikaneren Thorstein Veblen omtalte for 115 år siden institusjoner som byggeklossene for økonomisk utvikling (se *The theory of the leisure class: an economic study of institutions*). I nyere norsk forskning har samfunnsøkonomene Halvor Mehlum, Kalle Moene og Ragnar Torvik dokumentert at institusjonene avgjør om et land klarer å nyttiggjøre seg en oppdaget ressursrikdom (se «Institutions and the resource curse», *The Economic Journal* 116, s. 1-20).

[5] Den unge og allerede internasjonalt kjente økonomen Jeffrey Sachs kom på besøk til daværende generalsekretær i OECD Jean-Claude Paye umiddelbart etter Sovjetunionens sammenbrudd. Sachs hevdet at alt som var nødvendig for å få vekst i russisk økonomi, var å frigjøre Russlands «animal spirits» eller markedskrefter. Paye hadde visse motforestillinger. Han mente at institusjoner også ville være av betydning. Sachs repliserte: «Men du er fransk, derfor tror du at institusjoner er viktigere enn de er.» Til dette svarte Paye: «Og du er en ung mann og tar institusjoner for mye som en selvfølge.» Og la til, med en viss ettertanke: «Uten sterke og gode institusjoner, er alt du vil få et land styrt av mafiaen.» Epost fra John Llewellyn, tidligere medarbeider av Paye, 3. november 2013.

[6] Acemoglu, D. og J. Robinson (2012): *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty*. Crown Publishers, New York.

[7] Acemoglu og Robinson er ikke alene om å prøve å fange institusjonsforskjeller gjennom talende begrepspar. I *Violence and Social Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History* (2009) fremhever Douglass North, Barry Weingast og John Wallis forskjellen mellom natural state og open access society som utviklingsnivå. Førstnevnte var et svært hierarkisk samfunn basert på sterke personlige bånd og hvor alle kjente sin plass. Samarbeidende eliter hadde monopol på voldsmyndighet og dirigerte ressursallokeringen. Det åpne samfunn på sin side karakteriseres av at maktbruken er statlig, med institusjonelle beskrankninger. Det politiske lederskap er forankret i tilslutning fra relativt brede økonomiske og sosiale grupperinger. I et slikt samfunn vil personlige avhengighetsbånd være svakere, konkurransen og mobiliteten følgelig sterkere. Forfatterne tidfester begynnelsen på overgangen mellom utviklingsnivå til det de kaller «the second social revolution», et noe bredere konsept en den industrielle revolusjon som vektlegger blant annet opplysningstiden og fremveksten av modernitet, for over to hundre år siden. Forfatterne understreker at overgangen er fortsatt pågående, i mange land har man nytt godt av teknologisk fremgang, men sitter fortsatt fast i det gamle utviklingsstadiets personlige maktrelasjoner. De påpeker det klare sammenfallet mellom åpne samfunn og økonomisk velstand.

[8] Det er krevende å bygge et land hvis man ikke har tillit til et så viktig vesen som politiet.

Vårsemesteret 1971 hadde professor i strafferett ved Universitetet i Oslo, Johs Andenæs, et forskningsopphold i Oxford som «visiting fellow». Med seg hadde han sin sønn og min skolekamerat, Ulf. På samme tid var en av de berømte filosofer i det siste århundret, Leszek Kolakowski, også «visiting fellow» i Oxford, og Johs Andenæs og Kolakowski ble godt kjent.

Kolakowski var særlig frastøtt av en landsmann som også var gjesteprofessor, og som han mente var en regimetro opportunist. Til Johs Andenæs omtalte Kolakowski sin landsmann slik: «He is a criminal. He cooperates with the police!» Som professor i strafferett syntes Johs Andenæs det var et interessant utsagn.

[9] Myhre, Jan Eivind (2012): *Norsk historie 1814-1905: Å byggje ein stat og skape ein nasjon*, Samlaget, Oslo.

[10] Nivået på tilliten i et samfunn påvirkes av mange forhold. De siste årenes store migrasjon kan tenkes å erodere tilliten som eksisterte i Norge tidligere. På den annen side viser det seg at innvandrere adopterer tillitsnivået til sitt nye hjemland raskt, se Dag Wollebæk (2013): *Truer innvandringen tilliten?* Kronikk i Aftenposten 13. januar. Alexander Cappelen og Bertil Tungodden ved Norges Handelshøyskole arbeider også med disse problemstillingene, se for eksempel <http://paraplyen.nhh.no/paraplyen/arkiv/2012/juni/tillitstesten/>. Se også Algan og Cahuc (2010): «Inherited Trust and Growth», *American Economic Review* s. 2060-92, som dokumenterer en sterk årsakssammenheng mellom tillit og økonomisk velstand.

[11] Johannes Steen (1827-1906) var født i Christiania. Etter fullført cand. philol. utdanning ved Universitetet i Christiania i 1848 hadde Steen en rekke stillinger i skoleverket og han var i mange år rektor ved Stavanger lærde skole. Steen var også stortingsrepresentant og statsminister. Både som skolemann og politiker bidro han vesentlig til å skape den norske enhetsskolen..

Internasjonalt er jesuittordenen kjent som grunnleggeren av det moderne skolesystem, med pensum tilpasset barnas alder og forkunnskaper, klasseromsundervisning med én lærer og systematisk progresjon gjennom skolegangen. De pedagogiske prinsippene utviklet seg gradvis gjennom siste halvdel av 1500-tallet og kulminerte med det vi i norsk pedagogisk språk vil kalle «læreboknormalen» fra 1598 (Ratio Studiorum), se O'Malley, J. W. (1993): *The first Jesuits*, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts.

[12] Også førstegangstjenesten kan trekkes frem som en felles arena, der folk med ulik bakgrunn møttes på like fot, og fant sammen i et fellesskap. Slik har Forsvaret bidratt ikke bare til å forsvare landet, men også utviklet vår sosiale kapital, iallfall i halvparten av befolkningen, se også Langeland, Nils Rune (2013): *Møtet med krigens ånd*, Morgenbladet, 1. november.

[13] Richard Hermann kalte det den storslagne revolusjon, se Hermann, Richard (1992): *Med skjebnen i hånden*. Cappelen, Oslo.

[14] Ikke alle er enige i dette synet på den storslagne revolusjon, se for eksempel Sussman, N. og Y. Yafeh (2004): «Constitutions and Commitments: Evidence on the Relation between Institutions and the Cost of Capital», *CEPR Discussion Paper* 4404

[15] Smith, Adam (1776): *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Book I: Division of Labour.

[16] Sinclair, David (2001): *The Pound: A biography. The story of the currency that ruled the world*, London: Arrow Books

[17] Mellom 1526 og 1542 fikk den vanlige sirkulasjonsmynten groat redusert sølvinnholdet med 23,2 prosent mens mynten beholdt den nominelle verdien fire pence. Kongens brutto seigniorage økte fra 2,1 til 20,1 prosent. Glassman, D. og Redish, A. (1988): «Currency depreciation in early modern England and France», *Explorations in Economic History*, Vol. 25, Issue 1, pp. 75–97

[18] Vanligvis er det parlamentets ansvar å bevilge penger, og kongens privilegium å bruke dem. Når skattlegging skjer gjennom inflasjon, brytes denne regelen.

[19] En av de klassiske beretningene om hyperinflasjonen er Fergusson, Adam (1975): *When Money dies. The nightmare of the Weimar Hyper-Inflation*, William Kimber & Co, London.

[20] Mangelen på trygge betalingsmidler førte til at gjenreisning av produksjonskapasitet og omsetningsliv i Tyskland etter krigen gikk i stå. Søndag 20. juni 1948 ble det under ledelse av Ludvig Erhard gjennomført en storstilt myntreform i de vestlige okkupasjonssonene. Introduksjonen av D-mark ble fulgt opp av tiltak for å liberalisere økonomien og bygge ned prisreguleringer. Nærmest over natten ble varer igjen tilgjengelig. I kjølvannet av reformen ble samme år Bank deutscher Länder, forløperen for Bundesbank, etablert. Innføringen av D-mark var en institusjonell forutsetning for starten på etterkrigstidens tyske Wirtschaftswunder. Den vellykkede reformen styrket omdømmet til de pengepolitiske myndigheter og ga grobunn for den tillit Bundesbank har nytt som forsvarer av stabile pengeverdier opp til vår egen tid.

[21] Hendelsene i Argentina i 2007 førte til at det ble startet opp et forskningsprosjekt ved Sloan School of Management ved MIT som skulle samle inn prisdata fra forretninger ved bruk av moderne teknologi på daglig basis, såkalt scraping. Prosjektet, som i dag omtales som «The Billion Prices Project» (se <http://bpp.mit.edu/>), er i første rekke knyttet til MIT-forskerne Alberto Cavallo og Roberto Rigobon. Prosjektet startet helt i det små med at Cavallo i 2007 tok i bruk teknologien for å samle inn prisdata fra supermarkeder rundt om i Argentina, og han påviste at inflasjonen i Argentina var mellom to og tre ganger så høy som hva det offisielle tallet viste.

Prosjektet drives i dag videre i regi av det private foretaket PriceStats, som står for innsamling og bearbeiding av data. I dag omfatter «The Billion Prices Project» innsamling av prisinformasjon fra mer enn 70 land, og det publiseres daglig inflasjonstall for over 20 av disse. Argentina viste seg heldigvis tilsynelatende å være det eneste landet hvor prisindeksene basert på den nye avlesningsteknologien lå systematisk på et mye høyere nivå enn de offisielle inflasjonstallene. Det ser altså ut til at det i dagens åpne samfunn er vanskelig å skjule den sanne utviklingen. Argentinske inflasjonstall fra PriceStats viser for øvrig fremdeles et mye høyere inflasjonsnivå enn de offisielle tallene, se <http://www.pricestats.com/argentina-series>. Fra februar 2012 har tidsskriftet *The Economist* erstattet de offisielle inflasjonstallene for Argentina med inflasjonstall beregnet av PriceStats i sine oversikter.

[22] Indeksmanipulering er en krevende øvelse som ofte resulterte i perverterte økonomiske incentiver. Noen ganger ble det rent fornøylig. Etter 1945 var stabiliseringslinjen en av grunnplankene i regjeringens økonomiske politikk, prisene skulle stabiliseres for å skjære gjennom konjunktursyklusen. I juli 1948 fikk Handelsdepartementet tilbud om å kjøpe et parti halvfet dansk gaudaost, en vare som inngikk i levekostnadsindeksen. På tross av et fordelaktig tilbud ville importprisen bli høyere enn utsalgsprisen slik at subsidier ville bli nødvendig om man skulle unngå utslag i indeksen. Enden på visen ble at man i stedet importerte et parti med helfet gauda, en vare som var langt dyrere, men som ikke inngikk i indeksen. Lie, Einar (1995): *Ambisjon og Tradisjon*. Finansdepartementet 1945-1965. Universitetsforlaget, Oslo.

TV 2 Nettavisen avslørte for noen år siden at de store matvarekjedene justerte prisene på varer de visste var inkludert i pristestene utført av mediene, for å komme godt ut på testene. Blant annet er prisen på en pumpeåpe lavere enn tilsvarende mengde såpe i en refill-pose: <http://www.nettavisen.no/okonomi/privat/article373382.ece>

[23] Ifølge økonomen Stephen Quinn utløste trygge sentralbankpenger nyetableringer i den øvrige finanssektor. Sentralbanken kunne tilby sedler med liten risiko med tanke på likviditet og publikums aksept. Derimot var sedlene kostbare i bruk – tenk bare på rentetapet ved å holde store kontantbeholdninger. Med pengevesenet trygt forankret, kunne private aktører tilby mer kostnadseffektive betalingsløsninger: innskuddskonti, girering, clearing og sjekker. Underliggende hvilte systemet på tillit til sentralbankens penger ,se også Quinn, S. F., og Roberds, W. (2005): «The Big Problem of Large Bills, the Bank of Amsterdam and the Origins of Central Banking» *Federal Reserve Bank of Atlanta Working Paper 16.*)

[24] Svært store betalinger mellom bankene gjøres opp fortløpende i Norges Bank. Se også Lerbak, Marie N. (2013): «Om pengemengden», *Norges Bank Staff Memo 14.*

[25] En egenskap ved penger som betalingsmidler ligger i pengenes anonyme karakter. Før bruken av penger ble vanlig blant folk flest, skjedde betalinger i forbindelse med handelstransaksjoner, enten for varer eller arbeid, gjerne gjennom nettverk det kunne være vanskelig å fri seg fra. Bonden kunne stå i et gjeldsforhold til en bykjøpmann, noe som resulterte i avhengighet og leveringsforpliktelser. Arbeidsmannen kunne få delvis oppgjør for sin innsats i naturalia eller, ved storverkene, i betalingsmidler som kun hadde kjøpekraft i verkets eget utvalg. Monetariseringen av økonomien, med basis i trygge pengeverdier, brøt opp mange av disse avhengighetsbåndene. Med penger i lommen, akseptert som lovlig betalingsmiddel over alt, kunne bonden eller arbeidsmannen selv velge. Det er også frihet. Den som skulle motta betalingen, for eksempel bykjøpmannen, trengte heller ikke å vite mer om kunden enn at han hadde penger i lommen og kunne betale for varene. Eitrheim, Ø. og L.F. Øksendal (kommer): *Om trygge pengeverdier og frihet.*

[26] En sentralbank har bruk for mekanismer som sikrer tillit. Kydland og Prescott viste at myndigheter som forsøker å følge en best mulig plan for den økonomiske politikken, kan ha sterke insentiver til å fravike den samme planen på et senere tidspunkt. Det gjelder selv om det ikke har kommet nyheter som skulle tilsa en endring i planen, se Kydland F.E. og E.C. Prescott (1977): «Rules Rather Than Discretion: The Inconsistency of Optimal Plans», *Journal of Political Economy*, 85, no. 3, s 473-491.

Begrepet «å la seg binde til masten» sammenfatter på en enkel måte hvordan sentralbanken kan unngå dilemmaet som Kydland og Prescott beskriver. Sentralbankens tradisjonelle oppgave var å utstede sedler og mynt og å sørge for et velfungerende betalingssystem. Men betalingssystemet er først velfungerende når publikum har tillit til pengenes verdi. Sentralbankenes viktigste oppgave er derfor å sikre en stabil pengeverdi. Pengenes verdi er basert på at publikum har tillit til at det blir ført en ansvarlig politikk. Skal en sentralbank kunne holde ord og levere en stabil pengeverdi, er det derfor nødvendig at de politiske myndighetene stiller seg bak. Ellers vil ikke sentralbanken ha mulighet til å holde sitt løfte.

Gjennom historien har sentralbankene forsøkt ulike mekanismer for å la seg binde til masten. Å måtte stå til ansvar for sine løfter med rapportering og oppfølging, er en slik mekanisme. Å fraskrive seg mulighetene til å bryte et løfte, gjør løftet mer troverdig. Disse forhold berørte jeg i min tale "Om å holde ord" i 2008. Å holde ord er vanskelig fordi det ofte vil være fristende eller rasjonelt på kort sikt å ikke holde det. Juristen og økonomen Michael Woodford har påpekt at for å holde ord, er det ikke nok å love noe i dag og å holde dette ordet i morgen. Når vi lager prognoser for renten fremover, må vi i tillegg ta hensyn til de løfter som ble avgitt i går. Først da kan vi utnytte forventningene fullt ut til å stabilisere økonomien best mulig. Dette kalles pengepolitikk i et tidløst perspektiv (Michael Woodford, 2003: *Interest and Prices*, Princeton University Press). I dag er det allmenn enighet om at prisstabilitet er det beste bidraget sentralbanken kan gi til en stabil økonomisk utvikling over tid.

På lang sikt er det bare stabil pengeverdi sentralbanken har virkemidler til å kunne levere. Løftet ble tidligere holdt ved å regulere mengden av penger som ble utstedt. I dag er det renten som er virkemiddelet. Sentralbanken styrer ikke reallønninger, arbeidstilbud, sysselsetting eller nivået på arbeidsledigheten på lang sikt. Men vi kan bidra til å redusere de kortsiktige svingningene i konjunktorene hvis prisstabiliteten er godt forankret. Mens sentralbankuavhengighet bidrar til prisstabilitet finner forskerne ingen sammenheng mellom sentralbankuavhengighet og realøkonomiske størrelser som veksten i verdiskapingen eller arbeidsledigheten, se Alesina, A. og L.H. Summers (1993), «Central Bank Independence and Macroeconomic Performance: Some Comparative Evidence», *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 25, No. 2., pp. 151-162.

[27] Prinsippet om at den nye staten skulle ha et eget pengevesen forskjellig fra Sverige, ble skrevet inn i novembergrunnloven samme år. Her brukes også for første gang begrepet «bank». I tråd med fremveksten av tidens liberale tankesett, ble trygge pengeverdier sett på som en grunnleggende verdi, som en nødvendig forutsetning for borgernes frihet.

[28] Dette er reisetiden for en transport med militær beskyttelse. En posttrytter kunne gjøre unna turen betydelig raskere. Først etter at tilliten til den nye institusjonen var etablert – flere generasjoner senere – ble banken flyttet til Kristiania. Ønsket om å kompensere for tapet av banken var for øvrig en av årsakene til at en annen institusjon, Norges Tekniske Høyskole, ble lokalisert til Trondhjem.

[29] Dette var ikke første gang norske myndigheter fastsatte en sølvstandard. Etter Haakon Vs forordning av 1314 skulle sølvet være 13 ½ lødige, noe som svarer til 844 tusendeler rent sølv etter moderne beregningsmetode (Halén, Widar (2009): Arvesølvet og Peter Wessel Zapffes sølv gave. Foredrag ved Det Norske Videnskaps-Akademi).

[30] Dette innebar en gradvis reduksjon av seddelinnløsningskursen, fra 190 prosent i 1823, ned mot 100 prosent i 1842.

[31] Speciedaleren ble tvungent betalingsmiddel kort tid etter at Norges Bank var grunnlagt.

[32] Tidligere medlem av rentekomiteén i Bank of England, Adam Posen, sammenligner sentralbanker med farmasøyter. «(U)nderlagt et begrenset medisinskap, og lovmessige beskrankninger, må begge forstå kråketærne til spesialistene, ta hensyn til relevante bivirkninger før de tildeler en passende dose medisin til pasienten, uten å vite hva pasienten ellers får i seg.» Se Foreign Affairs: <http://www.foreignaffairs.com/articles/139465/adam-s-posen/the-myth-of-the-omnipotent-central-banker>

[33] Karl Bomhoff ble utnevnt som den første tilsatte sentralbanksjefen i 1893. Da Norges Banks hovedkontor flyttet til Kristiania i 1896, flyttet Bomhoff med. Her hadde Bomhoff tilgang på større fagkompetanse enn tidligere, noe som gjorde det lettere å opptre som bankenes bank. Dette innlegget dreier seg om institusjonene. Det kan da kanskje virke litt paradoksalt å snakke om personene, som Bomhoff, og ikke de besluttede organer. Men det er en sammenheng mellom «what is a central bank» og «who is the central banker».

[34] Også de øvrige skandinaviske land og Storbritannia slo inn på en tilsvarende politikk for å gjeninnføre gullinnløsningen. Imidlertid var det et avgjørende skille. Mens den svenske kronen hadde depresiert marginalt og pundet med kun ti prosent, var den norske kronen svekket med femti prosent målt mot gull. Det måtte med andre ord vesentlige strammere tiltak til enn for eksempel i Sverige og Storbritannia. Det er også et åpent spørsmål om å føre kronen tilbake til gull etter en slik kraftig depresiering faktisk var i henhold til ortodoks gullstandardforståelse. I den store engelske debatt om pundets gullfesting etter Napoleonskrigene advarte endog David Ricardo, gullstandardens varmeste forsvarer, mot å vende tilbake til gamle pariverdier etter en kraftig depresiering. Friedman, M. og A. J. Schwartz (1963): *A monetary history of the United States of America, 1867-1960*, National Bureau of Economic Research.

[35] Siden fortiden er vårt laboratorium og vår kilde til læring, er det mer fruktbart å prøve å forstå fortiden på dens egne premisser, enn å sette seg til doms over den. Noe annet ville være gjøre historie som vitenskap meningsløst; redusert til en løpende og stadig skiftende samtidskommentar til det som har vært.

[36] I kronikken «Mytedannelsen om paripolitikken» påpeker Hermod Skånland sterk politisk oppslutning om paripolitikken på 1920-tallet, og at veksten i norsk økonomi da var sterkere enn hos våre naboer: «Mot denne bakgrunn kan det kanskje være vanskelig å forstå at paripolitikken er blitt stående som 1920-årenes store ødeleggende feilgrep, og Nicolai Rygg som ansvarlig for de vanskelige tider. (...) Dette falt sammen med at ledende sosialøkonomer i 1930-årene og helt opp til vår tid har hatt større sans for den handlefrihet man kunne skaffe seg gjennom pengepolitikken, enn for den stabilitet og langsiktighet det kan gi at man pålegger seg selv bindinger av den type som Nicolai Rygg sto for,» se *Aftenposten* 30. mai 1998.

[37] Banken må i blant være tonedøv for kritikk i samtiden, for å vektlegge de langsiktige hensyn. Men det vil være en avveining: hvilke kortsiktige kostnader er vi villige til å bære for å holde våre langsiktige løfter.

[38] [Prisstabilitet kommer ikke seilende på ei fjøl](#)

[39] I et brev til ambassadøren i London i 1963 skrev han: «Som du kanskje vil ha sett av norske aviser, har jeg i flere foredrag slått til lyd for at vi som ledd i arbeidet med løsningen av distriktsproblemene overveier å bygge helt nye byer.» Han ba Norges Banks jurister lage et utkast til en norsk lov basert på den engelske loven fra 1946. Episoden er ikke representativ, men likevel illustrerende. Samtaler med Viking Mestad 3. januar og 24. oktober 2013.

[40] http://www.nhh.no/Files/Filer/Om%20NHH/lehmkuhlforelesning/lehmkuhl_1972.pdf

[41] Berg, Thomas N. (2011): [«Mellom politikk og marked»](#), *Staff Memo 19/2011*, Norges Bank, s. 62

[42] Overfor partifeller, både stortingsrepresentanter og i sentralstyre, måtte Gro Harlem Brundtland og Gunnar Berge forsvare Norges Banks uavhengighet i rentesettingen høsten 1987, under det såkalte renteopprøret. Rossavik, F. (2007): *Stikk i strid. Ein biografi om Einar Førde*. Spartacus, Oslo.

[43] Philip Coggan (2012): *Paper Promises: Debt, Money and the New World Order*, Public Affairs.

[44] Det er mange som prøver å måle om institusjonene fyller sin samfunnsrolle. Det er selvfølgelig vanskelig, men det gjøres. Norge som nasjon kommer gjennomgående godt på slike målinger. Enkeltinstitusjoner blir også målt. Hvis vi har fordommer, så stemmer i hvert fall mine. De institusjonene jeg trodde skulle ligge på bunn på slike lister, gjør det, og visa versa - de jeg trodde skulle ligge på topp, gjør det. Men dette er ikke statistisk. Det er mulig å bevege seg - begge veier.

[45] Kompetansen må være av ypperste kvalitet. En sentralbank har noen dårlige forutsetninger for å prestere. Det er særlig to grunner til det: For det første er den et monopol, og har ingen å sammenligne seg med i landet. For det andre har den potensielt svært romslige budsjetter, siden den trykker sine egne penger.

Selv om Norges Bank i dag gjør det bra på målingene av omdømme og tillit, kan den fort gli inn i en tilstand av fornøydhet og deretter middelmådighet. Det er bare banken selv som kan iverksette mekanismer som sørger for at det ikke skjer.

Det første tiltaket er åpenhet. Banken må vise frem analysene bak sine beslutninger, og stille seg laglig til for hugg. Den må også være åpen om budsjetter og pengebruk.

Det andre tiltaket er internasjonal forankring. Den må være en del av det internasjonale miljøet, blant sentralbanker og akademiske kretser for å sammenligne seg med andre, ikke med seg selv. Erik Brofoss var kanskje en sentralbanksjef som var mest opptatt av andre

spørsmål enn sentralbankoppgavene. Men det var han som la et viktig grunnlag for «den lange tilbakevendingen» -kanskje uten at han selv erkjente rekkevidden av det han var fødselshjelper for eller ville gå god for utfallet. Brofoss mente at de unge økonomene i banken måtte ut og lære. Da disse unge kom hjem, hadde de lært at en annen verden var mulig. De fikk viktige impulser knyttet til hva sentralbanker burde drive med og hvordan penge- og kredittpolitikk skulle føres. I dag har banken en forskningsenhet. Den forskningen denne enheten produserer er nyttig, men en dråpe i havet sammenlignet med all den forskning som skjer ute i verden. Men forskningsenheten er viktig for å sikre at vi er årvåkne. Den er bankens bro til den akademiske verden i og utenfor Norge. Internasjonalt anerkjente forskere besøker banken ukentlig for å fortelle oss om siste nytt fra forskningsfronten og utfordre våre oppfatninger og tankemåter. Selve tilstedeværelsen av egne forskere med spesialistkompetanse på sentralbankoppgaver virker skjerpene på andre ansatte i banken. Forskningsenheten bidrar til at vi som institusjon ikke isolerer oss, blir innadvendte og selvtilfredse.

Det tredje tiltaket er å sikre et godt samspill mellom bankens styrende organer og staben. Mesteparten av litteraturen om «hvordan man skal fatte gode beslutninger» dreier seg om styrets sammensetning (eksterne vs. interne og ekspertstyre, vs. generell styrekompetanse) og deres arbeidsform (kollegiale komitéer vs. individuelle komitéer). Vel så viktig er det hvordan styret klarer å utnytte stabens kompetanse.

Hvis en institusjon som sentralbanken langsomt glir mot middelmådigheten, oppdages det først når det er for sent.